

Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд

DOI 10.5937/kultura1859128M

УДК 72.071.1 Добровић Н.

72.071.1 Радовић Р.

оригиналан научни рад

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ АРХИТЕКТУРЕ НИКОЛЕ ДОБРОВИЋА

КРИТИЧКИ ОГЛЕД

Сажетак: У периоду од педесет година, колико је прошло од смрти архитекте Николе Добровића (1897–1967), о његовом богатом пројектантском опусу предузето је низ озбиљних историографских и научних истраживања. У једној од првих детаљних студија, у чланку под насловом „Никола Добровић или о повећању с временом”, као резиме претходних анализа наведено је девет кључних принципа Добровићеве архитектуре. Овај рад је конципиран као имагинарни дијалог са аутором предметне студије, Ранком Радовићем (1935–2005), Добровићевим студентом и сарадником, такође врским архитектом и урбанистом, професором и теоретичарем савремене архитектуре. Имајући у виду резултате новијих истраживања, рад настоји да документује и критички преиспита његове ране увиде и тумачења, и поново, из савремене историјске перспективе, укаже на вредност коју имају, како наводи Радовић, Добровићеве „поруке и вести, речи и идеје, цртежи и грађевине, ’ваљани’ простор који је увек и део света”.

Кључне речи: Никола Добровић, Ранко Радовић, принципи архитектонског пројектовања, критички оглед

*Пројектантски принципи:
између ефемерних конструката и
универзалних вредности*

На основу увида у изузетно богат архитектонски опус Николе Добровића, можемо приметити да је његова пракса веома сложена и дисперзна, и претпоставити да је у извесним аспектима још увек несагледива или недовољно истражена. Истовремено, међу мноштвом различитих тема и питања којима се Добровић у свом раду бавио, могуће је препознати и издвојити релативно мали скуп основних начела који његовом раду дају изузетну кохерентност и континуитет. Тако још 1979. године, у чланку под насловом „Никола Добровић или о повећању с временом”, Ранко Радовић поставља питање „трајних принципа архитектуре” које нам Добровић оставља и, као резиме претходних анализа, у свом тексту наводи девет начела које проналази у основи Добровићевог стваралаштва.¹

Радовићева потрага за суштински битним и универзалним вредностима у архитектонском пројектовању, као и намера да се ове вредности прецизно утврде и систематизују, чине се у први мах анахроним, будући да је у то време позитивистичка парадигма у историографији већ увелико била доведена у питање.² Пажљивим читањем, међутим, сазнајемо да је позиција аутора двоструко кодирана: с једне стране, одређена је великим познавањем модерне/савремене архитектуре, широког обима и карактера Добровићеве праксе, као и личним познанством и непосредним искуством, те стога претендује на висок степен објективности; са друге стране, недостатак историјске дистанце Радовић надомешћује деликатним субјективним опсервацијама и тумачењима, и већ у самом избору кључних принципа и њиховој интерпретацији, евидентан је битан утицај критичког теоријског дискурса шездесетих и седамдесетих година двадесетог века.

Када пише о „трајности”, као једном од четири основна критеријума у вредновању архитектонског, односно уметничког

1 Radović, R. (1979) Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom, *Urbanizam Beograda* бр. 52, Beograd, str. 18-29. О животу и раду Ранка Радовића видети: Blagojević, Lj. (2011) Ranko Radović: profesor, urbanist, arhitekt i teoretičar arhitekture, *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu* бр. 48, Cetinje: Matica crnogorska, str. 379-390.

2 Према Турникотијису (Panayotis Tournikiotis), преломни моменат који означава почетак критичког преиспитивања модерног покрета у архитектури коинцидира са појавом књиге Рејнера Банаме (Reyner Banham), *Theory and Design in the First Machine Age* (1960). Tournikiotis, P. (1999) *The Historiography of Modern Architecture*, Cambridge, MA, London: The MIT Press, p. 148.

опуса, према енглеском песнику, Т. С. Елиоту (Thomas Stearns Eliot), Радовић указује на проблем историјске дистанце и на променљивост „суда времена“:

„*Трајност* у делу Николе Добровића није могуће већ сада истински објективно узети у разматрање: деценија није довољна, па ни неколико. (...) То наравно не значи да неће бити даљих оцењивања, и да се суд времена неће и даље допуњавати и мењати. Напротив. Али је уверење, разлоге ћемо наводити касније, да ће те допуне судова бити само потврђивање укупног лика и домета, обима и посебности Добровићевог градитељског рада.”³

Овај есеј је конципиран као критички оглед, с намером да из нове перспективе, четири деценије после објављивања Радовићеве студије, упоредимо неке од његових стручних увида и процена са резултатима новијих истраживања и успоставимо релације са савременим тренутком у архитектури и архитектонској историји и теорији. С обзиром да прецизно утврђивање на који начин и у ком обиму је знање о Добровићевом животу и раду у међувремену проширено и продубљено, може бити предмет једино знатно обимнијег истраживања, бавићемо се основним принципима Добровићеве архитектонске праксе, онима које је већ уочио и потцртао Ранко Радовић. На почетку, примећујемо да би данас пре говорили о *трајању* него о *трајности*, о *актуелности* и *генеративности* појединих пројектантских идеја, него о *преношењу у „вечну“ ризницу приступа и мисли* (Радовић). У овом контексту, у раду не настојимо да се бавимо преиначењем раних историјско-интерпретативних истраживања, већ да, кроз њихово поновно читање, бацимо ново светло на неколико основних пројектантских парадигми, кључних за рад Николе Добровића и релевантних за нову савременост двадесет првог века.

Три основна Добровићева пројектантска начела

Од девет принципа пројектовања приказаних у студији Ранка Радовића, детаљније ћемо испитати прва три, под претпоставком да су од примарног значаја за карактер Добровићеве праксе, те да су остали секундарни, односно да су изведени из три основна начела. Последњи, девети принцип, рекли бисмо, има значења која делимично надилазе све претходне премисе, па ћемо га издвојити, и интерпретирати засебно, у закључним напоменама.

3 Radović, R. нав. дело, стр. 21.

Као први Добровићев пројектантски принцип наводи се „повезаност са околином”, односно, у даљем појашњењу, „неко дубоко осећање за дато, локално, конкретно простора и насеља као целине”.⁴ Радовић указује на значај намере и вештине архитекте да успостави квалитетне и продуктивне релације са просторним и друштвеним контекстом, а истицање овог принципа у први план можемо разумети у светлу постмодерне критике „интернационалног стила”, која је крајем 1970-их година била у средишту пажње стручне јавности. Кључна реч у тумачењу овог принципа, „осећање”, сугерише нам да је ова вештина Добровићу иманентна, и да се, пре сваког познавања и разумевања карактера одређеног простора, архитекта најпре ослања на своја истанчана чула.

Добровићев боравак и рад на подручју Дубровника у периоду између 1934. и 1943. године, рекли бисмо, недвосмислено потврђује ову тезу. Његова чулна, као и интелектуална повезаност са околином јасно се манифестују у сачуваној документацији из периода, на фотографијама, у писмима и пројектима, сведочењима савременика, као и кроз Добровићеве студије историје дубровачког градитељства и вртне уметности. Директно и недвосмислено, о томе сведоче и сви архитектонски објекти настали у овом периоду. Постављене једна поред друге, фотографије виле Весна на острву Лопуд (1939), и виле Свид, у Затону (1940–1941) (слика 1), говоре прецизно о диференцијацији и пажљиво успостављеним релацијама између архитектуре и непосредног окружења, које, важно је нагласити, нису засноване на подражавању традиционалних техника градње. За разлику од парадигматског примера модерне архитектуре истог периода, Ле Корбузијеове (Le Corbusier) виле Савуа (Savoie) у Пуасију (1939), која такође као камера кадрира пејзаж⁵ али која је пројектована тако да се може саградити на било ком месту,⁶ дубровачке виле су настале као одговор на особености и јединствене услове сваке појединачне локације, у оквиру ширег контекста јадранског и медитеранског макропејзажа.

Постављањем принципа *повезаности са околином* у први план, Радовић не само да рефлектује интересовања свог момента савремености, већ антиципира и правац будућих промена парадигме. Осећај и перцепција, имагинација и

4 Radović, R. нав. дело, стр. 29.

5 Colomina, B. (1996) *Privacy and Publicity: Modern Architecture as Mass Media*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, p. 312.

6 Le Corbusier (1937) *Quand les cathédrales étaient blanches: Voyage au pays des timides*, Paris: Éditions Plon, p. 26.

интуиција, постаће у времену садашњем предмет бројних истраживања и снажна фасцинација савремених архитеката. Насупрот императива објективности и рационалности који су се налазили у основи модернистичког, односно просветитељског пројекта, на почетку двадесет првог века архитекти и теоретичари архитектуре откривају нове облике уметничке и архитектонске сензитивности.⁷ Добровић је у својим теоријским радовима одбацивао принципе научне естетике и модулларне координације, супротстављајући им значај сопственог, стваралачког, „духовног модула”,⁸ и посебно инсистирао на улози интуиције у уметничкој продукцији и рецепцији, међутим, важно је потцртати, не без комплексног, дијалектичког односа са рационалним и интелектуалним: „Да уметност нема ничега заједничког са логиком, како то тврди Кроче, не важи за архитектуру. И најчистија интуиција архитектова мора да се храни нечим. Ни из чега и ни због чега нема интуиције.”⁹

Слика 1 Никола Добровић, а) Вила *Весна*, Лопуд, 1939;
б) Вила *Свид*, Затон, 1940-1941. Извор: фотографије М.
Милинковић, 2004. и 2006. година

7 Један од главних савремених теоретичара феноменолошког дискурса у архитектури, Јухани Паласма, залаже се, на пример, да главни циљ уметничког образовања не треба да произилази из принципа уметничког стваралаштва, већ из личности ученика и њихове перцепције. По Паласми, „идеја сензорног обучавања” треба да се прошири и на друге дисциплине, будући да је „префињеност наших чула и осећајност размишљања (је) од значаја за све”. Pallasmaa, J. (1999) *Življeni prostor. Otelotvoreno iskustvo i osetilna misao*, u: *Prostor vremena*, ur. Selenić, A. i Đokić, V. (2017), Beograd: Univerzitet u Beogradu Arhitektonski fakultet.

8 Милинковић, М. (2005) Духовни модул архитекте Николе Добровића – анализа модулларне координације на примеру два пројекта из дубровачког периода, *Архитектура и урбанизам* бр. 16-17, стр. 87-103.

9 Dobrović, N. (1965) *Savremena arhitektura 4: misaone pritoke*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, str. 225.

Други значајан увид Ранка Радовића је да за Добровића архитектура представља *однос*, тј. да се у средишту његове пажње не налази сам архитектонски објекат, већ сложене релације које се кроз архитектонски пројекат/објекат успостављају у простору и времену. У даљем тумачењу ове тезе, аутор наводи да архитектура подразумева „савладавање програма и процеса, развијање и пре(о)владавање контрадикторности и ограничења”, и да је за Добровића кућа истовремено „и дело и део животних ситуација, дакле да је самим тим, противречна и сложена”.¹⁰

Идеју о противречности и сложености у архитектури је 1966. године у архитектонску теорију увео амерички архитект и теоретичар, Роберт Вентури (Robert Venturi).¹¹ Препознајући у Добровићевој архитектури идеје које ће постати семиналне тек након његове смрти, Радовић посредно аргументује своју основну претпоставку о „трајности” Добровићевих основних пројектантских начела. О значају и карактеру овог генеративног принципа, данас говоре студије случаја које су настале као резултат новијих истраживања, посебно оне чији је предмет рада Добровићево капитално дело, пројекат зграде Државног секретаријата за народну одбрану (1953–1963) у Београду.

Најновија истраживања, рекли бисмо, додатно померају границе и домете у разумевању комплексности и вишезначности Добровићеве праксе. У књизи Љиљане Благојевић, *Итинерери: модерна и Медитеран. Траговима архитектата Николе Добровића и Милана Злоковића* (2017), тежиште рада се помера са појединачних објеката и пројеката, архитектонских идеја и концепата, на многоструке релације према историјском градитељском наслеђу и савременим тенденцијама модерног покрета у предратном и послератном периоду.¹² Испитивањем ширег референтног оквира културе грађења у јадранском приморју, кроз испреплетане историјске и културолошке наративе, ауторка отвара нове перспективе у интерпретацији и разумевању архитектуре кључних

10 Radović, R. нав. дело, стр. 29.

11 Venturi, R. (1989) *Složenosti i protivrečnosti u arhitekturi*, Beograd: Građevinska knjiga. Naslov originala: Venturi, R. (1966) *Complexity and contradiction in architecture*, New York: Museum of Modern Art.

12 Blagojević, Lj. (2015) *Itinereri: moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zloковића*, Beograd: JP „Službeni glasnik” / Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet.

личности модернизма у Србији/Југославији, Милана Злоковића и Николе Добровића.¹³

У погледу сложености услова пројектовања, грађења и рецепције, међу Добровићевим дубровачким пројектима и реализацијама, издвојили бисмо пројекат надоградње виле доктора Едгара Волфа, у дубровачкој Вали од Лапада, из 1940. године (слика 2). Да бисмо разумели унутрашњу логику овог пројекта, важно је имати на уму специфичност тренутка у коме је он настао, и услова контекста који нису хармонични, као што бисмо на основу фотографија из периода могли закључити. У писмима Николе Добровића свом брату, Петру Добровићу, сликару, проналазимо податке о друштвеном и историјском контексту који бацају ново светло на идеализацију медитеранских вила и суптропских вртова у медитеранском пејзажу. У недатираном писму из 1940. године, Добровић пише о својим стрепњама и потреби да се супротстави рату који надолази: „Али док до гужве дође настојим бити миран. Радим много, највише на адаптацији др Волфа на Лападу, која захваћа већих димензија. Срушили смо кров над старом кућом (...) и заменио га трасом на највеће запрепашћење малограђана. На прагу новог катаклизма, људи се чуде толиким променама и смелости.”¹⁴ Почетак изградње три бетонске перголе (шетнице), *Parnassos – Olympos –*

Слика 2 Никола Добровић, а) Вила Волф, Дубровник, 1939-1940. Извор: Музеј науке и технике у Београду, Одељење архитектуре, Заоставштина Николе Добровића. б) Перголе виле Волф, поглед на залив. Извор: фотографија М. Милинковић, 2006.

¹³ Видети, на пример, поглавље под насловом „Потрага за здрављем”, које се бави односом Добровића са прашким и дубровачким лекарима, и објашњава шири значај и значења његових пројеката у овом контексту. Исто, стр. 97-105.

¹⁴ Добровић, Н. (недатирано) *Писмо Петру Добровићу*, Заоставштина Петра Добровића, Историјска збирка бр. 14758/IV-411, Архив САНУ у Београду.

Kosmos, уз средњовековне зидине на ободу парцеле виле Волф, обележава тренутак у коме Добровић, рекли бисмо, одлази најдаље у својој пројектантској смелости, у комплексном дијалогу са друштвено-историјским контекстом.

3

Треће кључно пројектантско начело је „функционалност и функционисање простора”, који, како истиче Радовић, „ни су по себи ни циљ, ни идеал, ни препрека”.¹⁵ Као аргумент у прилог овој тези, приказали бисмо фрагменте Добровићевог пројекта за најамну вилу доктора Ива Рачића, будући да је најмање познат стручној и академској јавности, а да цртежи, као и Технички опис пројекта, недвосмислено указују на Добровићеву приврженост идеалима функционализма. Пројекат најамне виле није изведен и чува се у Дубровачком архиву као део обимне документације која је пратила процес пројектовања и изградње у периоду 1937-1943. године, на парцели која се граничи са шетницама и модерним вртом доктора Волфа.¹⁶

У Техничком опису детаљно су образложене основне предности модерне градње у односу на традиционалну. Стамбене јединице су, како наводи Добровић, „намењене за ставновање младим паровима, професорима, официрима, државним и општинским чиновницима, а нарочито оним младима, који бивају често премештени”.¹⁷ Рационалност скелетног конструктивног система, заједно са применом савремених техничких унапређења у погледу грађевинских инсталација и опреме, омогућавају изузетну функционалност у организацији склопа. Јединице су организоване тако да свака има засебни мокри чвор и пространу терасу са погледом на море (слика 3). Императив рационалне градње, међутим, није „ни циљ ни препрека”, како у свом чланку пише Радовић. Кроз мале коректуре у једноставној геометрији склопа, организацијом заједничких друштвених просторија у приземљу, наспрам минималних стамбених јединица на првом и другом спрату, и посебно, пажљивим пројектовањем детаља, као што су уградни плакари, уградне клупе у ходницима, узидане каде у купатилима, употребом стаклених призми,

15 Radović, R. нав. дело, стр. 29.

16 О овом пројекту видети детаљније у: Милинковић, М. (2007) *Критичка пракса архитекта Николе Добровића: дубровачки период (1934–1943)*, магистарски рад одбрањен на Архитектонском факултету Универзита у Београду.

17 Добровић, Н. (1937) *Најамна вила доктора Ива Рачића у Дубровнику на Лападу: технички опис пројекта*, куцани текст [2 стране], Грађевински планови, 1940: 150/1, Државни архив у Дубровнику, стр. 1.

итд., Добровић већ тада одступа од догми функционалистичког идиома, које ће касније постати средишњи предмет постмодерне критике.

*Секундарна пројектантска начела:
коментари, допуне и рефлексije*

Међу осталим принципима који су дискутовани у предметној студији, налазимо сличности и преклапања са претходно наведеним начелима, за која смо устврдили да би се могла издвојити као примарна. Тако, на пример, четврти принцип који се односи на „разлагање грађевине на њене основне функционалне и структурне делове”, можемо разумети као једну од пројектантских стратегија/метода архитекте, која је изведена из другог пројектантског начела, на шта указује и Радовићево детаљније објашњење: „Отуда значај 'сила' као и брижност за успостављање 'енергија' између делова зграда, између изграђеног и неизграђеног простора, итд.”¹⁸ Као и у објашњењу седмог принципа, када пише о спајању и прожимању свих просторних нивоа,¹⁹ или осмог, где наглашава Добровићево огромно поверење у структуру,²⁰ Радовић развија претходно постављену тезу, да је за Добровића архитектура *однос*.

За пети и шести принцип, такође, рекли бисмо да су изведени из претходних, али, уз извесне измене у тумачењу, у њима откривамо додатни потенцијал. Наиме, Радовић прецизно наглашава доминантну улогу кретања у Добровићевој архитектури, и то кретања „у свим облицима и свих типова.” О кретању као једној од најзначајнијих тема у целокупном Добровићевом стваралаштву говоре, готово без изузетка, и сва каснија обимнија истраживања његове архитектуре. Међутим, у даљем тексту, Радовић напомиње: „Изузму ли се виле и прве реализације, ова ће градитељска секвенца бити скоро цео став, извор динамичности и покренутости многе његове форме, далеко важнији, чак, од 'динамичких схема’”.²¹

Коректура се тиче изузимања вила и првих реализација. Наиме, улога кретања, покренутости и динамичности у Добровићевој архитектури, у континуитету се може пратити

18 Radović, R. нав. дело, стр. 29.

19 „Ко би и где”, пита се професор Радовић својим поетским језиком, „могао да прекине везу јединица са кућом, њене везе са насељем, везе насеља са „лежећом архитектуром” и на више, али и натраг.” Исто.

20 Исто.

21 Исто.

почевши од његових раних радова.²² Навешћемо само неколико пажљиво конструисаних 'инструмената за кретање', који потичу из овог периода: простор за игру деце у оквиру Дечјег одељења Масарикових домова у Крчу код Прага, наткривена пасарела која повезује два корпуса Југословенског дома у Прагу, подземни пасажи у конкурсном пројекту за Теразијску терасу у Београду, перголе/шетнице у врту виле Волф, и вила Адонис у Дубровнику. Они претходе концепту покренутог простора који ће Добровић даље развијати и теоријски утемељити у својим послератним радовима.

Такође, у шестој тези која говори о значају контраста и трагања за супротностима, рекли бисмо да недостаје једна веома битна дихотомија. Уз *хоризонтално-вертикално, сведено-развијено, топло-хладно, вечно-пролазно, крхко стакло (-) реком и временима „обделан” облукат*, које наводи Радовић, додали бисмо јукстапозицију *архитектура-природа*, или, прецизније, *анорганско-органско*. Вртови хотела Гранд на Лопуду (1934–1936) означавају само почетак размишљања о овом односу и отварање једне шире и веома битне теме. Овде бисмо приметили да се меким лучним контурама виле у Сребреном супротстављају се танке и оштре силуете чемпреса; уз беле вертикалне равни фасаде виле *Весна* трепере листови маслина; поред виле *Свид*, засађен је дрворед палми, а излазак на балкон виле *Адонис* води у средиште крошње мандарине. У свом приступном говору у Српску академију наука и уметности, Добровић помиње две групе борова који су посечени за време Другог светског рата, а који су са Домом Феријалног савеза (и небом), чинили јединствену целину.²³ Успостављање ових релација, као и студије вртне уметности које је Добровић предузео још за време свог боравка у Дубровнику и касније публиковао у виду сепарата, од нарочитог су значаја како за Добровићев целокупан пројектантски опус, тако и за савремени тренутак архитектонске теорије и праксе.

Закључне напомене: девети принцип

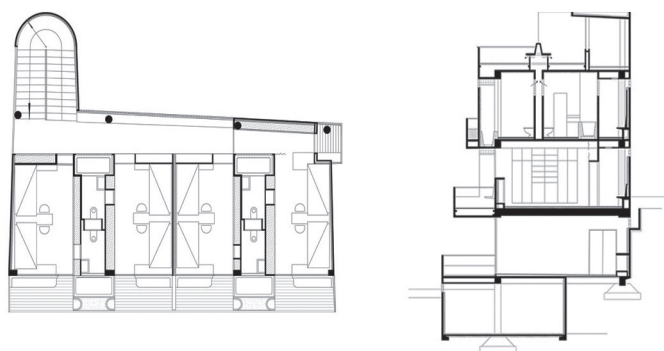
Последњи, девети принцип – *континуитет у архитектури као целини и у самој личности градитеља* – враћа нас на почетну премису. Насупрот првој тези, у којој говори о „дубоком осећању” архитектке, Радовић овде указује на

22 О значају кретања у дубровачком опусу Николе Добровића видети: Милинковић, М. (2007) *Динамичка аперцепција: „континуитет просторне реалности”*, нав. дело, стр. 40-57.

23 Dobrović, N. (1971) *Šest sličica iz sveta arhitekture, Savremena arhitektura 5*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, str. 92.

значај истраживања у архитектури, које је услов за савремену „стваралачку транспозицију”, уз, како пише, „пажљиву анализу конкретне своје ситуације и контекста.”²⁴ Начело континуитета, које нам бројне и још увек недовољно прочуене Добровићеве публикације живо документују, јесте управо оно које је, у време успостављања нових пројектантских парадигми, посебно важно потцртати. У овом последњем принципу, препознали бисмо и начело које обједињује све претходне, а то је *начело савремености*. Како смо показали у претходним студијама, овај методолошки концепт је суштински одређивао позиције, не само Добровићеве праксе, већ архитектонског модернизма у ширем југословенском контексту.²⁵

На крају, подсетили бисмо на питање које Добровић поставља покушавајући да сагледа развојни пут савремене архитектуре и њену блиску будућност. После периода *Велике припреме*, *Велике иницијативе*, *Велике акције*, *Велике праксе* и *Велике експлоатације*, претпоставка да следи почетак једног новог циклуса, означена је питањем *Сумрак или препород?*²⁶ У недостатку прецизних одговора, поново и пажљиво читамо Добровићеве и Радовићеве лекције, и размишљамо о савременим импликацијама деветог принципа Добровићеве архитектуре – начела континуитета.

Слика 3 Никола Добровић, Пројекат најамне виле Ива Рачића, Дубровник, 1937, основа друге етаже и попречни пресек.

Извор: цртежи у дигиталном формату Јоване Ковачевић, на основу оригиналне пројектне документације, Државни архив у Дубровнику, Пројектна документација. Фонд Општине Дубровник, 1940: 150/1.

²⁴ Radović, R. нав. дело, стр. 29.

²⁵ Видети у: Милинковић, М. (2013) *Архитектонска критичка пракса: теоријски модели*, докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду – Архитектонском факултету.

²⁶ Dobrović, N. (1963) *Savremena arhitektura 3*, Beograd: Građevinska knjiga, str. 6.

ЛИТЕРАТУРА:

- Blagojević, Lj. (2015) *Itinerari: moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića*, Beograd: JP „Službeni glasnik” / Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet.
- Blagojević, Lj. (2011) Ranko Radović: profesor, urbanist, arhitekt i teoretičar arhitekture, *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu* br. 48, Cetinje: Matica crnogorska, str. 379-390.
- Colomina, B. (1996) *Privacy and Publicity: Modern Architecture as Mass Media*, Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Dobrović, N. (1963) *Savremena arhitektura 3: sledbenici*, Beograd: Građevinska knjiga.
- Dobrović, N. (1965) *Savremena arhitektura 4: misaone pritoke*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije.
- Dobrović, N. (1971) Šest sličica iz sveta arhitekture, *Savremena arhitektura 5*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, str. 88-92.
- Le Corbusier (1937) *Quand les cathédrales étaient blanches: Voyage au pays des timides*, Paris: Éditions Plon.
- Pallasmaa, J. (1999) Življeni prostor. Otelotvoreno iskustvo i osetilna misao, u: *Prostor vremena*, ur. Selenić, A. i Đokić, V. (2017), Beograd: Univerzitet u Beogradu Arhitektonski fakultet.
- Radović, R. (1979) Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom, *Urbanizam Beograda* br. 52, Beograd, str. 18-29.
- Tournikiotis, P. (1999) *The Historiography of Modern Architecture*, Cambridge, MA, London: The MIT Press.
- Venturi, R. (1989) *Složenosti i protivrečnosti u arhitekturi*, Beograd: Građevinska knjiga; Naslov originala: Venturi, R. (1966) *Complexity and contradiction in architecture*, New York: Museum of Modern Art.
- Добровић, Н. (недатирано) *Писмо Петру Добровићу*, Заоставштина Петра Добровића, Историјска збирка бр. 14758/IV-411, Архив САНУ у Београду.
- Добровић, Н. (1937) *Најамна вила доктора Ива Рачића у Дубровнику на Ланату: технички опис пројекта*, куцани текст [2 стране], Грађевински планови, 1940: 150/1, Државни архив у Дубровнику. Историјска збирка бр. 14758/IV-411, Архив САНУ у Београду.
- Милинковић, М. (2013) *Архитектонска критичка пракса: теоријски модели*, докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду – Архитектонском факултету.
- Милинковић, М. (2005) Духовни модул архитектке Николе Добровића – анализа модуларне координације на примеру два пројекта из дубровачког периода, *Архитектура и урбанизам* бр. 16-17, стр. 87-103.

МАРИЈА МИЛИНКОВИЋ

Милинковић, М. (2007) *Критичка пракса архитекта Николе Добровића: дубровачки период (1934-1943)*, магистарски рад одбрањен на Архитектонском факултету Универзитета у Београду.

Marija Milinković

University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade

BASIC PRINCIPLES IN THE ARCHITECTURE OF NIKOLA DOBROVIĆ

CRITICAL ESSAY

Abstract

Over fifty years since the death of architect Nikola Dobrović (1897-1967), his rich architectural practice has prompted a number of serious historical and scientific researches. In one of the first detailed studies, in an article entitled “Nikola Dobrović or On the Increase With Time”, nine key principles of Dobrović’s architecture have been distinguished in a summary of previous studies. This paper is conceived as an imaginary dialogue with the author of the study, Ranko Radović (1935-2005), who was also an excellent architect and urbanist, professor and theoretician of contemporary architecture, as well as Dobrović’s student and collaborator. Considering results of more recent researches, this work seeks to document and critically observe Radović’s early insights and interpretations. Also, it aims to acknowledge, once again, yet from a new historical perspective, the value of Dobrović’s “messages and news, words and ideas, drawings and buildings, ‘proper’ space that is always part of the world” – as Radović has precisely pointed out.

Key words: *Nikola Dobrović, Ranko Radović, principles of architectural design, critical essay*